

Lietuvių kalba
ISSN: 1822-525X
irena.smetoniene@flf.vu.lt
Vilniaus Universitetas
Lituania

Lietuvių kalbos naujažodžiai lyties išraiškos aspektu

Murmulaitytė, Daiva

Lietuvių kalbos naujažodžiai lyties išraiškos aspektu

Lietuvių kalba, núm. 16, 2021

Vilniaus Universitetas, Lituania

Disponible en: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=692573585003>

DOI: <https://doi.org/10.15388/LK.2021.3>

Esta obra está bajo una Licencia Creative Commons Atribución 4.0 Internacional.

Lietuvių kalbos naujažodžiai lyties išraiškos aspektu

Lithuanian Neologisms: the Aspect of Sex Expression

Daiva Murmulaitytė daiva.murmulaityte@lki.lt

Bendrinės kalbos tyrimų centras, Lituania

 <https://orcid.org/0000-0003-3826-7272>

Summary: The article discusses the nouns with the (potential) seme of sex in “The Database of Lithuanian Neologisms” in terms of their origin, word formation, semantics and usage. The majority of names of animated beings (people, animals as well as phantasy creatures, personified phenomena, etc.) are motion nouns (*substantiva mobilia*), while the others are of masculine, feminine or neutral gender.

Straipsnyje kilmės, darybos, semantikos ir vartosenos aspektais aptariami Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne pateikiami lyties semą (potencialiai) turintys daiktavardžiai. Dauguma gyvų būtybių (asmenų, gyvūnų, taip pat fantastinių būtybių, personifikuotų reiškinių ir pan.) pavadinimų yra mobilieji daiktavardžiai (*substantiva mobilia*), kiti yra vyriškosios, moteriškosios ar bendrosios giminės.

Naujadarai (tiek pavieniai, okaziniai, tiek uzualūs) rodo, kad pavadinimams pagal lyties skirtumą padaryti dabartinėje lietuvių kalboje naudojama daugiau priemonių nei jų nurodo senokai rašytos lietuvių kalbos gramatikos ar žodžių darybos aprašai, o įprastos darybos priemonės plečia savo semantiką. Pavyzdžiui, su priesaga #inas daromasi ne tik patinus pavadinančių naujažodžių (beždžioninas ‘beždžionės patinas’, žirafinas ‘vyriškosios lyties žirafa’), bet ir vyrų pavadinimų (barakudinas ‘plėšrus vyras, siekiantis pasipelnėti iš turtingos moters’: barakuda ‘jauna ryžtinga savanaudė mergina, viliojanti svetimus turtingus vyrus’, žvaigždinas ‘vyriškos lyties žvaigždė – garsenybė’: žvaigž- dē ‘įžymybė, garsenybė’). Galūnė #ė plačiai naudojama ne tik naujiems patelių, bet ir moterų pavadinimams (krivė ‘baltų religijos dvasininkė, žynė’, šviesulė ‘žinoma (paprastai pramogų pasaulio) moteris’, urėdė ‘urėdo pareigas einanti moteris’ ir kt.).

Kintant socialiniams santykiams, be kita ko – ir požiūriui į neheteroseksualius asmenis, tos pačios lyties asmenų santuokas, garsiau skambant feminizmo idėjoms, niveliuojantis vyriškoms ir moteriškoms profesijoms, veikloms, pomėgiams ir pan., prireikia naujų žodžių naujoms realijoms pavadinti. O kartais reikia ne tiek rasti pavadinimą naujai realijai, kiek pabrėžti ar, rečiau, suniveliuoti jau seniau pavadintos (realijos) priklausymą tam tikrai lyčiai. Dėl to pasidaryti naujažodžiai tėvė ‘pagal genderizmo ideologiją – vienas iš vaikų auginančių šeimos narių (nesvarbu, kurios lyties)’, kareivė ‘karo prievolę atliekanti moteris’, kavalierė ‘ordinu apdovanota moteris’; slaugas ‘ligonių slaugytojas’, sesutis ‘vyras, dirbantis medicinos sėsele’, auklius ‘vyras, dirbantis auklės darbą’, mūzas ‘daiktavar# džio mūza (deivė, poetinės kūrybos įkvėpėja) vyriškoji giminė; žmoga ‘feministinis moters ar apskritai asmens, atsieto nuo lyties, pavadinimas’ ir kt.

Straipsnyje keliamas klausimas, ar / kaip reikia žodynuose pateikti potencinius, t. y. sistemos numatytus, bet praktiškai nepaliudytus žodžius (formas). Remiantis mobiliųjų naujadarų pavyzdžiais svarstoma, kas yra tą patį leksinį kamieną ir dviejų (vyriškosios ir moteriškosios) giminių paradigmas turintys daiktavardžiai – atskiri žodžiai ar to paties žodžio

Straipsnis parengtas pranešimo, skaityto tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Kalbų ir kultūrų sąveika Europoje: paribių zonos ir kontaktinės erdvės“, vykusioje 2021 m. rugsėjo 9–11 d. Vilniuje, Lietuvių kalbos institute, pagrindu.

Keywords: naujažodžiai, naujadarai, lytis, giminė, žodžių daryba, substantiva mobilia, potenciniai dariniai.

Abstract: The article discusses the nouns with the (potential) seme of sex in “The Database of Lithuanian Neologisms” in terms of their origin, word formation, semantics

Lietuvių kalba, núm. 16, 2021

Vilniaus Universitetas, Lituania

Recepción: 18 Octubre 2021

Aprobación: 18 Noviembre 2021

DOI: <https://doi.org/10.15388/LK.2021.3>

Redalyc: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=692573585003>

and usage. The majority of names of animated beings (people, animals as well as phantasy creatures, personified phenomena, etc.) are motion nouns (*substantiva mobilia*), while the others are of masculine, feminine or neutral gender.

New coinages (separate, occasional as well as usual ones) show that more means of naming objects according to their sex differences are used in modern Lithuanian language compared to the ones provided for in Lithuanian language grammars or descriptors of word formation, which were written long time ago. Moreover, usual derivational affixes expand their semantics. For example, the suffix *#inas* is used not only in new coinages to name males (*beždžioninas* 'a monkey male', *žirafinas* 'a giraffe male'), but also to coin names for certain men (*barakudinas* 'a predatory man, who seeks profit from rich women' ← *barakuda* 'a young, determined and selfish woman, seducing stranger rich men', *žvaigždinas* 'a star – celebrity of masculine gender' ← *žvaigždė* 'a famous woman, celebrity'). The inflection

#ė is broadly used not only for new names of female animals, but also to name women (*krivė* 'a female priest in the Baltic religion', *šviesulė* 'a famous (usually in the entertainment world) woman', *urėdė* 'a woman in the position of forest manager', etc.). Changing social relations as well as changing attitudes towards non#heterosexual persons, the same#sex marriages, louder#sounding ideas of feminism, levelling of female and male occupations, activities and hobbies, etc., call for coinages that are needed to name new realities. And sometimes it is necessary not to find a name for a new reality, but to emphasise or, less frequently, to level the gender of already named reality. For this reason, such new words were coined: *tėvė* 'according to the ideology of genderism – one of the members of family growing children (regardless of gender)', *kareivė* 'a woman performing military conscription', *kavaliarė* 'a woman, who was awarded the order'; *slaugas* 'a male nurse', *sesutis* 'a man working as a nurse', *auklus* 'a man working as a nanny', *mūzas* 'a masculine form of the noun *mūza* (a goddess, a female inspirer of poetic creation'; *žmoga* 'a feminist name for a woman or a person detached from the gender', and others. Some of them naturally became part of the standard Lithuanian, other words remained occasional.

The article raises the question whether/how dictionaries should present potential (i.e., foreseen by the system, but practically not attested) words (forms).

On the basis of examples of new motion nouns (new coinages), there emerge considerations how to perceive nouns, which have the same lexical stem and paradigms of two (male and female) genders – as separate words or different forms of the same words? The answer to this question may define how *substantiva mobilia* could/should be presented in the dictionaries in a more systematic way.

Keywords: neologisms, new coinages, sex, (grammatical) gender, word formation, *substantiva mobilia*, potential derivatives.

Ivadas

Maždaug prieš šešerius metus, pradedant nuosekliau tirti dabartinės lietuvių kalbos nauja# žodžių darybos būklę ir polinkius, buvo patyrinėti Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne (toliau – ND, Duomenynas) pateikiami naujieji asmenų pavadinimai (Murmulaitytė 2016). Tuomet domėtasi septynių dariausių priesagų (*#tojas*, *#a*, *#ėjas*, *#a*, *#ikas*, *#ė*, *#ininkas*, *#ė*, *#ėlis*, *#ė*, *#ūnas*, *#ė* ir *#uolis*, *#ė*) vediniais ir nutarta, kad ateityje tyrimą reikia plėsti, apimant ir kitas darybos priemones. Be kita ko padaryta išvada, kad siekiant įvertinti naujadaros polinkius ir žodžių darybos dėsningumų pokyčius, atskaitos tašku turėtų būti laikoma ND duomenų visuma, o ne teoriniai žodžių darybos postulatai, išdėstyti praėjusio amžiaus vidurio#pabaigos gramatikose (LKG, DLKG), t. y. naujo, platesnio tyrimo kryptis turėtų būti priešinga, palyginti su pradiniu.

Duomenynui per tą laiką išaugus dvigubai (2021 m. rugsėjo pradžioje jame buvo beveik septyni tūkstančiai antraštinų leksinių vienetų), tokiame tyrimui susidarė tinkamos sąlygos. Be to, ypač nagrinėjant mobiliuosius daiktavardžius (substantiva mobilia), darėsi akivaizdu, kad racionali apimti ne tik asmenų, bet ir gyvūnų, taip pat fantastinių būtybių, įvairių personažų, personifikuotų reiškinių ir pan. realiųjų pavadinimus, kurie turi ar gali turėti ne vienos giminės formas. Taigi, tyrimo objektas šįkart buvo suvokiamas plačiau – tai daiktavardžiai, savo semantikoje turintys ar galintys turėti lyties (priklausymo vienai ar kitai lyčiai) semą. Didžioji dalis tyrinėtų daiktavardžių ir yra mobiliųjų, kiti yra vyriškosios, moteriškosios ar bendrosios giminės. Tyrimo metu buvo fiksuota apie 40 kuopinių pavadinimų – naujadarų (1) ir skolinių (2), pavyzdžiui:

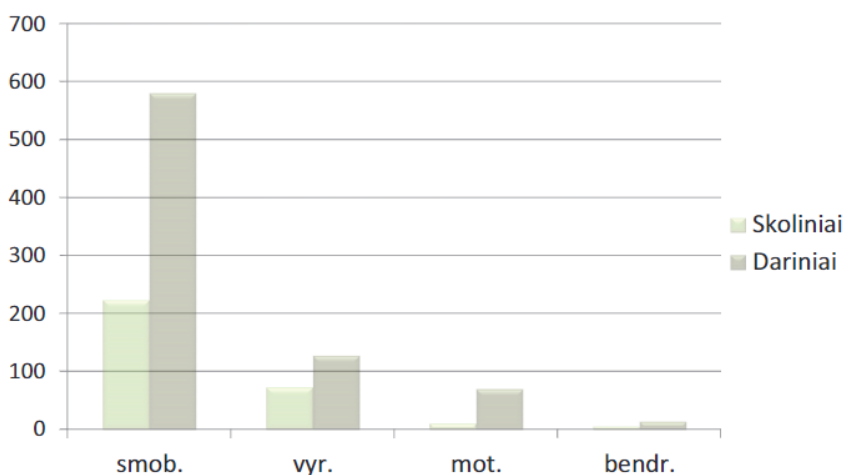
1. turistynas ‘begalė turistų’, fotografuomenė ‘fotografų bendruomenė’, putinauja ‘Rusijos Federacijos prezidento Vladimiro Putino pavaldinių komanda’, paauglija ‘paauglių višuma’, grybuva ‘masiškai grybaujanti Lietuva, itin užderėjus grybams’; karboskvernelis ‘politikų Sauliaus Skvernelio ir Ramūno Karbauskio duetas’ ir kt.;
2. bomondas ‘visuomenės madingųjų sluoksnis, grietinėlė’, fohema ‘netikroji bohema (bohema apsimetantys turtuoliai)’; Brangelina ‘iš dviejų vardų suplakta naujadaras garsios aktorių poros Brado Pitto ir Angelinos Jolie sąjungai įvardyti’ ir kt.

Nuo šios nedidelės dalies daiktavardžių, kurių semantikoje taip pat galima įžvelgti minėtą semą, pastarojo tyrimo metu atsiribota. Iš keleto čia pateiktų savakilmių naujų žodžių pavyzdžių matyti jų darybos priemonių įvairovė (priesagos #ynas, #uomenė, #ija, #uva, netipinė dūryba ar maišyba ir kt.), tačiau jų klasifikavimui ir darybos bei semantikos polinkių tyrimui duomenų dar mažoka. Taigi, tyrimo objektas – lyties (priklausymo lyčiai) semą turintys vyriškosios, moteriškosios, bendrosios giminės daiktavardžiai ir substantiva mobilia, fiksuoti Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne. Duomenynas yra nuolat pildomas ir koreguojamas. Todėl pateikiant statistinius jo duomenis, straipsnyje dažniau operuojama ne tiksliais absoliučiais skaičiais, o santykiškai (procentine) jų išraiška. Apibendrintai kalbant, tyrimo laikotarpiu (2021 m. vasarą) Duomenyne buvo fiksuota maždaug 5200 daiktavardžių, iš jų maždaug penktadalį (apie 1100) sudarė analizuotosios leksinės semantinės grupės naujažodžiai. Tyrimo tikslas – ištirti lyties semą turinčius naujažodžius kilmės, darybos, semantikos ir vartosenos aspektais. Jo siekiant, kreiptas dėmesys ir į tai, ar lietuvių kalbos naujadaruose atsispindi nūdienos visuomeniniai procesai ir reiškiniai (feminizmas, kova už lyčių lygybę, „lyčiai jautrios kalbos“ klausimas ir kt.), koks yra gramatinės giminės kategorijos ir lyties santykis (plg. šiuos aspektus kroatų ir kitose kalbose – Hill 2014). Šalia pagrindinio tikslo turėtas ir šalutinis – atsižvelgiant į realią ir potencialią substantiva

mobilia formų vartoseną, įvertinti jų fiksavimo ir pateikimo Duomenyne sistemiškumą.

Tyrimo metodai – žodžių darybos, morfeminė, semantinė analizės, lyginamasis, aprašomasis analitinis ir skaičiavimo.

Tyrimo metodai – žodžių darybos, morfeminė, semantinė analizės, lyginamasis, aprašomasis analitinis ir skaičiavimo.

1. Naujažodžiai kilmės atžvilgiu

1 pav. Skolinių ir darinių santykis

1#ajame paveiksle matyti, kad kilmės požiūriu aptariamieji naujažodžiai sudaro dvi grupes – skolinių ir darinių (prie pastarųjų skiriant ir vertinius). Jų santykis maždaug 30 : 70 – tiek apskritai, tiek kiekvienos giminės grupėje, tik moteriškosios giminės daik# tavadžių grupėje dariniai daugiau lenkia skolinius (jų yra apie 86 %) ¹.

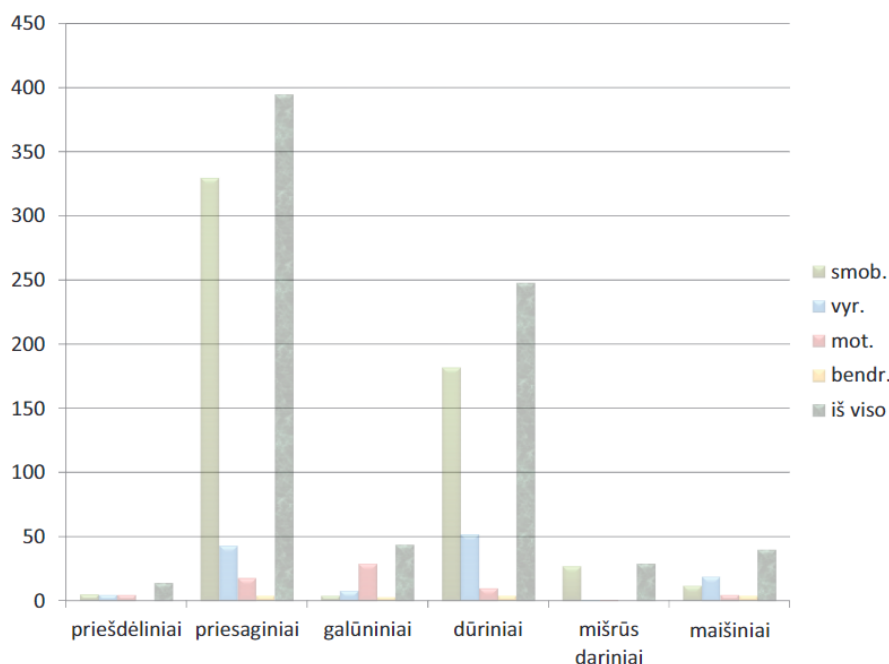
1 lentelė. Skoliniai ir dariniai pagal gimines (naujažodžių pavyzdžiai)

Giminės	Skoliniai	Dariniai
smob. (73 %)	barberis, -ė protestūnas, -ė miksologas, -ė trolis, -ė	seniūnaitis, -ė smurtautojas, -a traumatoidas, -ė užingridas, -ė žirniasmegenis, -ė (73 %)
vyr. (18 %)	boifrendas stalkeris vatnikas	kostiumuotis (16 %) slaugas žydriukas

Giminės	Skoliniai	Dariniai
mot. (7 %)	dula fifa ginoidė (%)	kūdikė šimtakojienė (9 %)
bendr. (2 %)	somelje žurnaliūga (%)	pagiežulas sqžvėra (%)

Žiūrint iš gramatinės giminės taško (žr. 1#ąją lentelę), abiejose – skolinių ir darinių – grupėse dominuoja mobilieji, t. y. abiejų giminių

formas turintys, daiktavardžiai (apie 71–73 %), gerokai mažesnės yra vyriškosios (16–23%) ir moteriškosios (4–9 %) giminės daiktavardžių grupės, o bendrosios giminės daiktavardžių fiksuota vos 2 %.

2 pav. Naujažodžių darybos bruožai

Tyrinėtos leksinės semantinės grupės naujadarai daromi šešiais būdais: trimis vedybos (priešdėlių, priesagų ir galūnių vediniai), dūrybos, mišrios darybos ir maišybos, arba kon# taminacijos, t. y. nemorfeminės darybos (angl. *blending*). Jų produktyvumas, kaip matyti iš 2#ojo paveikslo, gerokai skiriasi. Daugiausia yra priesaginių vedinių, tačiau ne visose grupėse pagal daiktavardžių giminės. Tarkim, priesaginiai mobilieji daiktavardžiai labai ryškiai, bene 80 kartų, lenkia galūninius, o moteriškosios giminės grupėje – atvirkščiai, galūninių vedinių yra dukart daugiau nei priesaginių.

2 lentelė. Produktiviausios darybos priemonės

Darybos priemonės	Darybos kategorijos	Dariniai			
		smob.	vyr.	mot.	iš viso
DŪRYBA		182	52	10	244
-ininkas ¹ , -ė	<i>nomina attributiva</i>	86	4		90
-ininkas ³ , -ė	<i>n. professionalia</i>	56			56
-iukas ² , -ė	<i>n. attributiva</i>	28	9	5	42
-tojas, -a	<i>n. agentis</i>	40	2		42
MAIŠYBA		12	19	5	36
MIŠRIOJI DARYBA		27	1	1	29
-ė	<i>n. generis</i>			27	27
-uolis ¹ , -ė	<i>n. attributiva</i>	21			21
-istas ¹ , -ė	<i>n. attributiva</i>	16			16
-ietis, -ė	<i>n. originis et possessiva</i>	9			9
neaiškūs atvejai ²		5	3	1	9
-inis, (-ė)	<i>n. attributiva</i>	6	2		8
-utis ² , -ė	<i>n. attributiva</i>	2		5	7
-iukas ³ , -ė	<i>n. agentis</i>	6			6
-istas ² , -ė	<i>n. professionalia</i>	6			6
-išius ¹ , -ė	<i>n. attributiva</i>	3	2	1	6
trans-		1	3	2	6

2-ojoje lentelėje pateiktos lyties semą turinčių naujadarų produktyviausios darybos priemonės. Kitų rasta po 1–4 naujadarus (61: #(i)uotis, #ė, #inas, #oidas, #ūnas1, #ė, #a1,

alius, #ė, #as, #eris1, #ė, #ienė, #ierius, #ė, super#, #tukas, #ė, #(i)okas, #ė, #(i)ukas1, #ė,

#aitis, #ė, be#, cis#, #eivis, #ė, #ena, #ėnas, #is, #išius2, #ė, #išius3, #ė, #iškis, #ė, #ius, #ė,

#ovas, #ė, #tinis, #ė, #(t)orius, #ė, #ūnas2, #ė, #uoklis1, #ė, #uolis2, #ė, #uonis, #ė, #(i)ūtė, #a2,

ainis, #ė, #as, #ė, #avičius, #eiva, #ėjas, #a, #ėnas1, #ė, #ėnas2, #ė, #eris2, #ė, #iakas, #ė, #ikas, #ė

(tarpt.), #yla, #ininkas2, #ė, #is2, #ė, #is1, #ė, #ius1, #ius2, #ytis, #ė, ne#, #očius, #oklis, #ė, #ovičius,

#ulis1, #ė, #ulys2, #ė, #ūnas3, #ė, #uoklis2, #ė, #ūra (svet.), #utis1, #ė).

Dūryba šįkart atsidūrė pirma todėl, kad priesaginiai vediniai išskaidyti pagal konkrečias priesagas, tačiau tokiu

būdu geriau matyti dariausių priesagų vieta visoje žodžių darybos sistemoje ir santykis su kitų darybos būdų dariniais. Keturios dariausios priesagos iš esmės atitinka tą produk# tyvumo eilę, kurią jos, kiekviena savo kategorijoje, užima gramatikų aprašuose, išskyrus vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimus (*nomina attributiva*) su priesaga #(i)ukas², #ė (pavyzdžiui, tikslukas, #ė 'kas linkęs į tiksluosius mokslus (paprastai moksleivis, stu# dentas)', žiniukas, #ė 1. 'kas apsiskaitęs, daug žino, siekia žinių (dažniausiai kalbant apie mokinius)'; 2. 'televizijos žinių laidos vedėjas' ir pan.). Galimas daiktas, kad šiuo atveju

įtaką daro homoniminė deminutyvinė priesaga, tačiau tai jau atskiro tyrimo tema. Maišybos (pavyzdžiui, kiaulega 'kiaulinantis kolega' iš kiaušė ir kolega, klerkvabalis 'menkinamasis valdininko pavadinimas' iš klerkas ir karkvabalis) gramatikos nemini, mišrioji daryba (pavyzdžiui, užingridininkas, #ė 'kas rinkimų kovose palaiko Ingridą Šimonytę (remia rinkimų šūkį „Už Ingridą!“): už Ingridą + #ininkas, #ė; plokščiažemininkas, #ė 'teorijos, kad Žemė plokščia, šalininkas' : plokščia žemė + #ininkas, #ė) jų aprašuose irgi paminėta tik kaip pakraštinių reiškinys. Naujadarų analizė rodo, kad šie būdai, ypač maišyba, gana aktyviai naudojami naujiems aptariamąsios leksinės semantinės grupės žodžiams daryti³.

3 lentelė. Galūnių vediniai

Galūnės	Darybos kategorijos	Vediniai			
		smob.	vyr.	mot. b.	iš viso
-ė (išmintė, šviesulė)	<i>nomina generis</i>			28	28
-a ¹ (nuokvaka, šmėža)	<i>n. agentis</i>			3	3
-as (mūzas, slaugas?)	<i>n. generis</i>		3		3
-is (seselis, sesutis)	<i>n. generis</i>		2		2
-ius, -ė	<i>n. attributiva</i>	1	1		2
-a ² (žmoga)	<i>n. attributiva?</i>			1	1
-as, -ė (europas, -ė)	<i>n. attributiva</i>	1			1
-is ² , -ė tarm.	<i>n. originis et pos- sessiva</i>	1			1
-is ¹ , -ė	<i>n. attributiva</i>	1			1
-ius ¹ (picius)	<i>n. professionalia</i>		1		1
-ius ² (auklius)	<i>n. generis</i>		1		1
Iš viso: 11 Nėra LKG, DLKG: 3		4	8	28	44

Naujadarai (tiek pavieniai, okaziniai, tiek uzualūs) rodo, kad pavadinimams pagal lyties skirtumą darytis dabartinėje lietuvių kalboje panaudojama priemonių, nenurodytų senokai rašytose lietuvių kalbos gramatikose ar žodžių darybos aprašuose.

Naujadarai (tiek pavieniai, okaziniai, tiek uzualūs) rodo, kad pavadinimams pagal lyties skirtumą darytis dabartinėje lietuvių kalboje panaudojama priemonių, nenurodytų senokai rašytose lietuvių kalbos gramatikose ar žodžių darybos aprašuose.

Tokios yra 3#iojoje lentelėje (skirtoje, be kita ko, parodyti, kad tarp nagrinėjamos leksinės semantinės grupės naujažodžių Duomenyne yra 11#os galūnių vedinių) trys pabrauktos galūnės, su kuriomis pasidaryta pavadinimų pagal lyties skirtumą (sesutis 'vyras, dirbantis medicinos sesele', seselis 't. p.'; auklius 'vyras, dirbantis auklės darbą; jaunikių prižiūrėtojas')⁴ ir pagal vardžodinę ypatybę (europas, #ė 'nauja tautybė – lietuvis, kuris jaučiasi esąs europietis ir varžosi lietuviškumo'). Kitoks yra vienintelio galūnės #a2 vedinio žmoga 'feministinis moters ar apskritai asmens, atsieto nuo lyties, pavadinimas' atvejis. Šis pavienis

autorinis naujadaras, kad ir netipiškas (nes remiasi ne būdvardžiu, o daiktavardžiu žmogus), vis dėlto, ko gero, priskirtinas vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimams. Manyti, kad tai pavadinimas pagal lyties skirtumą (taigi, ir šiai darybos kategorijai nebūdinga darybos priemonė) trukdytų kategorinė tokių pavadinimų darybos reikšmė – ‘priešingos lyties nei pamatiniu žodžiu žymimas asmuo ar kita gyva būtybė’, nes žmogus atveju lyties sėma kaip tik niveliuojama.

Dar pastebėta, kad įprastos darybos priemonės plečia savo semantiką. Pirmiausia tai pasakytina apie tipiškiausias pavadinimų pagal lyties skirtumą darybos kategorijos priemones – priesagą #inas ir galūnę #ė, su kuriomis dėsningai daromi atitinkamai patinų ir patelių pavadinimai

3 pav. Galūnės #ė vediniai

arkivyskupė	išmintė	orakulė	šunytė
autoritėtė	kareivė	pastorė	šviesulė
budėlė	kavaliarė	personažė	tėvė
elitė	krivė	piratė	urėdė
ginklanešė	kūdikė	popiežė	vikarė
imamė	lavonė	robotė	vyskupė
indivīdė	narcizė	subjektė	zombė

Šie 28 naujadarai (3 pav.), kurių reikšmės nesunku atspėti, rodo, kad galūnė #ė plačiai naudojama ne tik naujiems patelių, bet ir moteriškos lyties asmenų pavadinimams daryti. Remiantis gramatikose pateikiamu žodžių darybos aprašu, tokie vediniai žymi gyvulių bei paukščių pateles ir daromi iš vyriškosios giminės daiktavardžių, einančių bendraisiais rūšies (ir atskirai patinų) pavadinimais (DLKG, 143; LKG 1, 418). Akivaizdu, kad dabar Importar imagen Importar tabla darybos semantika platesnė, ir šiai darybos kategorijai priklauso apskritai moteriškos lyties subjektų, nebūtinai gyvūnų, pavadinimai. Dėsningai šios kategorijos vediniai nuo savo pamatinių žodžių skiriasi tik moteriškosios lyties sėma, plg. urėdas ‘aukštas miškų administracijos pareigūnas’ (LKŽe) ir urėdė ‘urėdo pareigas einanti moteris’. Kai kuriais atvejais tokia daryba atrodo netikėta dėl santykio su pamatinio žodžio semantika, nes iki šiol tam tikros profesijos, veiklos buvo siejamos tik su vyrais. Tačiau laikai keičiasi ir jau nebetrikdo tekste rastas ar išgirstas naujadaras kareivė, ginklanešė, piratė ir kt., nors daugumos jų vartoseną dažniausiai dar yra reta, pavienė, okazinė, perkeltinė ir pan. Matyti, kad šios galūnės vedinių (norint pabrėžti ar tiesiog dėl tikslumo pažymėti moteriškumą) imta darytis ir iš tokių vyriškosios giminės daiktavardžių, kurie net ir kalbant apie mo# teris anksčiau likdavo vyriškosios giminės (indivīdas, personažas, subjektas; narcizas, robotas, zombis; lavonas⁵), o elitė ‘moteriškosios lyties elito atstovė’ remiasi net kuopiniu pavadinimu (: elitas).

Kita vertus, turbūt negalima teigti, kad tai nauja lietuvių kalbos žodžių darybos tenden# cija. Matyt, tokių žodžių buvo pasidaroma ir seniau, tik dėl paprastai okazinės vartosenos jie nepatekdavo į žodynus. Antai aforizmas „žodžiai priešas ir niekšas yra tik vyriškos giminės“ ir seniau nebuvo tiesa. LKŽe pateikia tik niekšas, tačiau

niekšė jau fiksuotas DLKŽ, o LKŽ PpK yra jo vartosenos pavyzdys iš Sofijos Kymantaitės#Čiurlionienės (1886–1958) raštų: Ji [Katriūtė] būtų paskutinė niekšė, tai jos dėkingumas Elenai – tokį turtą nušvilpti iš panosės⁶. Moteriškosios giminės daiktavardis priešė – atvirkščiai: LKŽe fiksuotas iš Gabrielės Petkevičaitės#Bitės (1961–1943) ir kt. raštų, o DLKŽ net ir 8#ame leidime (2021) pateikiamas tik vyriškosios giminės atitikmuo priešas.

Atskiras atvejis yra nuo 2013 m., regis, plačiau nepaplitęs situacinis naujadaras tėvė ‘pagal genderizmo ideologiją – vienas iš vaikų auginančių šeimos narių (nesvarbu, ku# rios lyties)’, kurio prireikė naujai realijai pavadinti, ir kuris natūraliai (formos ir darybos semantikos atžvilgiu) gimė tokiam pokalbyje kaip atsakymas į aktualų klausimą

ROLANDAS PAULAUSKAS. [...] Kalbu apie įstatymus, kurie ardo šeimas, nusistovėjusius santykius tarp vyro ir moters. Mums patinka vadinti tėvas Nr. 1 ir Nr. 2?

POVILAS GYLYS: Tėvas ir tėvė.

2013 m., respublika.lt (ND)⁷

Apie priesagą #inas gramatikose rašoma: „Nors vyriškosios giminės pavadinimus pagal lyties skirtumą labiausiai įprasta darytis su šia priesaga, jos darumas gana ribotas – yra sudaryta tik keliolika gyvulių bei paukščių patinų žinomesnių pavadinimų [...], pvz., avinas, gulbinas, lapinas, žąsinas. [...] Prie minėtųjų vedinių šliejasi ir tie priesagos #inas daiktavardžiai, kurie žymi ne patinus, o tik šiaip stambesnius gyvius, pvz., biti- nas „bičių motina“ (DLKG 142–143; plg. LKG 1, 418).

Kaip matyti iš naujadarų pavyzdžių, su priesaga #inas daromasi ne tik patinus pavadi# nančių naujažodžių (beždžioninas, dar plg. Duomenyne kol kas nefiksuotą žirafinas⁸), bet ir vyriškos lyties asmenų pavadinimų (barakudinas ‘plėšrus vyras, siekiantis pasipelnėti iš turtingos moters’, davatkinas ‘vyras davatka’, žvaigždinas ‘vyriškos lyties žvaigždė – garsenybė’, auklinas (pastarasis Duomenyne atskirai nepateiktas, tačiau fiksuotas žodžio auklius vartosenos pavyzdyje: Nu bet tai žinai, taigi Babarskas jos vaiko auklius ar auklinas, kaip čia sakyti⁹).

Lietuvių kalbos išteklų informacinė sistema „E. kalba“ rodo, kad Duomenyne pa# teikiamas daiktavardis davatkinas nėra naujažodis. Ta pačia reikšme (‘vyras davatka’) jis randamas ne tik LKŽe, bet ir šio žodyno Papildymų kartotekoje. Joje yra 5 kortelės, rodančios, kad davatkinas turi ne tik vyriškosios lyties davatkos, t. y. itin pamaldaus vyro, bet ir brandaus amžiaus nevedusio vyro, senbernio reikšmės¹⁰. Taigi abi leksemos – davatkinas ‘pamaldus vyras’ ir davatkinas ‘senbernis’ – priklauso pavadinimų pagal lyties skirtumą darybos kategorijai ir žymi asmenį, tik (vyriškąja) lytimi besiskiriantį nuo pamatiniu daiktavardžiu (davatka) žymimo asmens. Primintina, kad davatka yra bendrosios giminės¹¹, taigi davatkomis vadinami ir moterys, ir vyrai. Tačiau akivaizdu, kad yra poreikis ir formaliai atskirti šias dvi (arba, turint galvoje aptariamųjų žodžių daugiareikšmiškumą – keturias) sąvokas.

Kita vertus, turbūt negalima teigti, kad tai nauja lietuvių kalbos žodžių darybos tendencija. Matyt, tokių žodžių buvo pasidaroma ir seniau, tik dėl paprastai okazinės vartosenos jie nepatekdavo į žodynus. Antai aforizmas „žodžiai priešas ir niekšas yra tik vyriškos giminės“ ir seniau nebuvo tiesa. LKŽe pateikia tik niekšas, tačiau niekšė jau fiksuotas DLKŽ, o LKŽ PpK yra jo vartosenos pavyzdys iš Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės (1886–1958) raštų: Ji [Katriūtė] būtų paskutinė niekšė, tai jos dėkingumas Elenai – tokį turtą nušvilpti iš panosės⁶. Moteriškosios giminės daiktavardis priešė – atvirkščiai: LKŽe fiksuotas iš Gabrielės Petkevičaitės-Bitės (1961–1943) ir kt. raštų, o DLKŽ net ir šiame leidime (2021) pateikiamas tik vyriškosios giminės atitikmuo priešas.

Atskiras atvejis yra nuo 2013 m., regis, plačiau nepaplitęs situacinis naujadaras tėvė ‘pagal genderizmo ideologiją – vienas iš vaikų auginančių šeimos narių (nesvarbu, kurios lyties)’, kurio prireikė naujai realijai pavadinti, ir kuris natūraliai (formos ir darybos semantikos atžvilgiu) gimė tokiam pokalbyje kaip atsakymas į aktualų klausimą:

Substantiva mobilia

Lietuvių kalboje yra asmenis ir gyvius reiškiančių daiktavardžių, vadinamųjų substantiva mobilia, kurių skirtingos [giminės] formos sudaro to paties leksinio kamieno poras (pvz., gydytojas, gydytoja)“ (LKE 189). Jau minėta, kad Duomenyne jie sudaro didžiąją dalį tiek skolinčių, tiek savakilmių tyrinėtose leksinės semantinės grupės naujažodžių. Savakilmiams naujažodžiams būdingi visi minėti darybos būdai, daugiausia naujadarų pasidaryta su priesagomis ir suduriant du žodžius. Ankstesnių tyrimų duomenimis, 79,8 % lietuvių kalboje užfiksuotų asmenų pavadinimų yra mobilieji daiktavardžiai (Džežulskienė 2003, 21), neišvestinių jų (našlys, #ė ir pan.) tėra 0,8 % (Džežulskienė 2001, 55).

Prieš pereinant prie konkretaus Duomenyno naujadarų aptarimo, trumpai primintina, kaip substantiva mobilia traktuojami įvairių tyrėjų. Pagrindinis dalykas, į kurį norisi atkreipti dėmesį, – ar vyriškosios ir moteriškosios giminės leksemos laikomos savarankiškais žodžiais, ar vieno žodžio formomis. Tai iš dalies susiję su potencinių darinių fiksavimu ir pateikimu tiek Duomenyne, tiek kituose, ne vien naujosios leksikos, leksikografiniuose šaltiniuose.

Lietuvių kalbos gramatikose Vincas Urbutis, aprašydamas pavadinimų pagal lyties skirtumus darybos kategoriją, teigia, kad lietuvių kalboje gyvų būtybių lyties skirtumus įprasta reikšti dviejų giminių, vyriškosios ir moteriškosios, formas turinčiais daiktavardžiais. „Abiejų giminių formos čia sudaro vieną žodį, vieną dviejų giminių formas turintį daiktavardį (substantivum mobile) [...]“ (LKG 1, 416–417; DLKG 142). Tokių daiktavardžių moteriškosios giminės formų daryba žodžių darybai nepriklausanti, jos paprastai sudaromos ne iš atitinkamų vyriškosios giminės formų, o tiesiai iš pamatinių žodžių (gydytojas iš gydyti ir gydytoja, savo ruožtu, iš gydyti, o ne gydytoja iš gydytojas). Kitur jo teigta, kad pavadinimai pagal lyties skirtumą yra modifikacinės reikšmės

dariniai (prie gyvos būtybės sąvokos pridedamas papildomas lyties (moteriškosios ar vyriškosios) požymis, plg. sukčiuvienė „sukčiautoja (sukčius moteris)“, liūtė „liūtų patelė“, žąsinas, žąsų patinas“). Darinys kalbos dalimi nesiskiria nuo pamatinio žodžio, o jo leksinė reikšmė nuo pamatinio žodžio leksinės reikšmės skiriasi tik kuriuo nors papildomu bruožu, šiuo atveju – lyties sema. Tad modifikacinė žodžių daryba yra labai artima formų darybai.

„Tas sąlytis vietomis tiek glaudus, kad riba tarp žodžių darybos ir kaitybos iš esmės tėra susitarimo dalykas, plg. draugė (mot. lyties asmens pavadinimas šalia draugas) ir lupikė (sub. mob. lupikas, #ė mot. gim. forma) [...]“ (Urbutis 2009, 200–202).

Tokios pačios nuomonės, kalbėdama apie asmenis pagal pastovų (pareigas) ar tik laikiną darbą pavadinančius daiktavardžius, kurių vyriškosios ir moteriškosios giminės poros susi# jusios galūnių darybos ryšiu, yra Aldona Paulauskienė. Ji teigia, kad „[T]okios vyriškosios ir moteriškosios giminės daiktavardžių poros sudaromos tiek iš savų, tiek ir iš tarptautinių žodžių. Tikrai kadangi apskritai vyriškoji giminė yra nežymėtasis opozicijos narys, tai moteriškosios giminės forma daroma iš vyriškosios giminės formos keičiant galūnę. Ši da# ryba tokia reguliari, kad primena kaitybą: auklėtojas – auklėtoja, aktorius – aktorė, bitinin- kas – bitininė, daktaras – daktarė, diktoriaus – diktorė, direktorius – direktorė, kirpėjas – kirpėja, literatas – literatė, rašytojas, – rašytoja, keliautojas – keliautoja, lakūnas – lakūnė, studentas – studentė, tvarkdarys – tvarkdarė, žynys – žynė ir t. t.“ (Paulauskienė 2007, 72). Ankstesnėse publikacijose mokslininkės pasisakyta prieštaringiau. Vienur ji mokytoja laiko galūnės vediniu iš mokytojas, senė – padarytu iš senis (Paulauskienė 1994, 48). Kalbėdama apie modifikacinę darybą ji teigia, kad „darant žodžius, keičiamas priklausymas giminei: pamatinis žodis reiškia vyriškąją lytį, o darinys – moteriškąją: a) darbininkas – darbininkė, rašytoja – rašytoja, poetas – poetė, bėgikas – bėgikė, studentas – studentė; b) briedis – briedė, elnias – elnė, lokys – lokė, liūtas – liūtė, vilkas – vilkė“ (Paulauskienė 1994, 54). Kitur, aptariant asmenų pavadinimus pagal veiksmą, teigiama, kad šie „turi abiejų giminių formas, nes reiškia „asmuo + ypatybė + lytis“ ir tie patys mokytojas, mokytoja kildinami iš bendratis mokytis (Paulauskienė 1994, 76). O apie daiktavardinius vedinius, asmenų pavadinimus pagal profesiją ir pagal vietą, pasakyta, kad „[M]oteriškosios giminės for# mos laikomos galūnių dariniais iš vyriškosios giminės (vilniškis – vilniškė), nors kartais atrodo, kad moteriškosios giminės forma turi tiesioginį ryšį su pamatiniu žodžiu – vietos pavadinimu (Vilnius – vilniškė)“ (Paulauskienė 1994, 67).

Adelė Valeckienė pabrėžia, „kad „substantiva mobilia“ daiktavardžiai sudaro ne gramatinę (giminės), o darybinę „asmenų kategoriją“, atitinkamą tokioms daiktavardžių darybos kategorijoms kaip deminutyvai, veiksmų pavadinimai ir kt.“, nurodydama, kad LKG jie, kaip priklausančios „veiksmažodinės ar vardažodinės ypatybės turėtojų kategori# jai¹², aptariamai kartu su negyvus daiktus žyminčiais daiktavardžiais, kurie porų nesudaro, plg. auklėtinis, #ė ir maltiniai (Valeckienė 1998, 239–240). Pagal savo vartoseną (pozici# jas sakinyje)

ir darybą tai esą atskiri daiktavardžiai, o ne vieno daiktavardžio giminėmis kaitomos formos (Valeckienė 1998, 236).

Tos pačios nuomonės dėl atskiros darybos kategorijos yra ir Judita Džežulskienė, teigianti, kad mobiliųjų daiktavardžių „darybinė klasė“ lietuvių kalboje esanti atvira, darybinė „asmenų kategoriją“ sudaro iš veiksmazodžių išvesti veiksmo atlikėjų ir iš veiksmazodžių bei vardažodžių išvesti ypatybės turėtojų pavadinimai (Džežulskienė 2001, 56–57). Tiesa, toliau jos pasitelkiama ne tik vedinių, bet sudurtinių žodžių pavyzdžių.

Artūras Judžentis, apžvelgęs minėtų ir kitų lietuvių kalbininkų nuomones, daro išvadą, kad „[L]ietuvių kalbos daiktavardžių, pavadinančių asmenis pagal lyties skirtumą, giminės formos dėl jų reguliarumo ir reikšmės gali būti laikomos kaitybinėmis, o atitinkami daiktavardžiai – kaitomais giminėmis. Vyriškoji ir moteriškoji tokių daiktavardžių giminė reiškia skirtingomis linksniavimo paradigomis“ (Judžentis 2002, 41–42).

Axelis Holvoetas ir Loreta Semėnienė konstatuoja, kad mobiliųjų daiktavardžių klaušimas literatūroje sprendžiamas įvairiai. Jie apibendrina kolegų nuomones šiuo klausimu ir rašo, kad „[G]iminės sąsają su lytimi stiprina ir baltų kalboms būdingas reiškinys, kai daiktavardžiai tarsi kaitomi giminėmis. Dažniausiai kaitymas giminėmis laikomas būdvardžių savybe, bet prie „kaitybiškai“ suprantamos giminės akivaizdžiai artėja tokios priešpriešos, kaip mokytojas : mokytoja, studentas : studentė, pašnekovas : pašnekovė ir pan., kurios lietuvių kalbos gramatikose faktiškai yra apibūdintos kaip kaitybinės, nors ir nevartojamas kaitybos terminas“ (Holvoet, Semėnienė 2006, 109–110). Tiesa, jų manymu, lapė : lapinas yra leksemų (vadinasi, savarankiškų žodžių – aut. past.) pora, o liūtas : liūtė, vilkas : vilkė ir pan. sudaro giminėmis kaitomas leksemas, tai yra formų poros (Holvoet, Semėnienė 2006, 106). Tradiciškai tiek lapinas, tiek liūtė ir vilkė yra žodžių, ne formų, darybos rezultatas (DLKG 142–143).

Šioje publikacijoje minimam autoritetingam giminės kategorijos tyrinėtojiui Greville'ui Corbettui substantia mobilia neabejotinai yra dviejų atskirų daiktavardžių, turinčių pašonų kamieną, bet skirtingas galūnes, poros („Here, quite clearly, we have two separate nouns, sharing a similar stem but with different inflections“ (Corbetto 1999, 67)). Philipas Conzettas, pateikdamas lotynų (amicus 'draugas' – amica 'draugė'), italų (ragazzo 'berniukas' – ragazza 'mergaitė'), graikų (adherfos 'brolis' – afherfi 'sesuo'), lietuvių (lietuvė – lietuvė, pedagogas – pedagogė) ir kt. kalbų pavyzdžių, taip pat mano, kad Importar imagen Importar tabla taigi abu nariai yra savarankiški žodžiai.

Akivaizdu, kad vieningos nuomonės ir visiško aiškumo dėl substantiva mobilia formų savarankiškumo nėra. Tačiau vienoks ar kitoks požiūris yra svarbus, nes nuo jo priklauso, kaip tokie daiktavardžiai turėtų būti pateikiami leksikografijos šaltiniuose.

Grįžtant prie aptariamosios leksinės semantinės grupės naujažodžių pasakytina, kad neretai analogiškų darybos priemonių darinių galima rasti ir mobiliųjų, ir vyriškosios ar moteriškosios giminės daiktavardžių

grupėse, t. y. kai kurie šiaip jau „mobilišios“ darybos priemonės dariniai fiksuoti kaip turį tik vienos giminės formą (žr. 4#tąją lentelę).

4 lentelė. Priesagų #ininkas, -ė, -(i)ukas, -ė ir -išius, -ė naujadarai pagal gimines

Priesagos	smob.	vyr.	mot.
-ininkas, -ė	kaukininkas, -ė driftininkas, -ė lietuvotyryninkas, -ė parkūrininkas, -ė... (38)	(1) antenininkas britvininkas 4) omonininkas...	(-
-(i)ukas, -ė	ankstukas, -ė mokslukas, -ė nenoriukas, -ė nevalgiukas, -ė prieglaudiniukas, -ė žiniukas, -ė... (36)	aukliukas, glostinukas išsetinukas 0) neigaliukas tautukai valdžiukas... (1)	karštukė, neliestukė, neštukė (5) seksiukė...
-išius, -ė	draugišius, -ė madišius, -ė šaltišius, -ė (3)	kalbišius (2) tinklišius	vaikišė (1)

Pasigilinus į tokius atvejus kyla klausimas, ar reikia Duomenyne pateikti potencines, t. y. sistemos numatytas, bet praktiškai nepaliudytas formas (ypač laikantis požiūrio, kad tai yra savarankiški žodžiai, o ne vieno daiktavardžio formos). Tai, beje, aktualu ne tik naujadarų atveju, bet ir kalbant apie skolinių adaptavimą (pavyzdžiui, barberis, #ė 'vy# riško kirpimo meistras (#ė): barzdų skutėjas (#a) ir formuotojas (#a), vyrų kirpėjas (#a), dažnai priklausantis ir tam tikrai subkultūrai', protestūnas, #ė 'niekinamasis protestuotojų prieš Baltarusijos diktatoriaus Aliksandro Lukašenkos režimą, pavadinimas', eksas, #ė 'buvęs vyras, buvusi žmona arba mylimasis (#oji)' ir kt.). Naująją leksiką fiksuojančiuose leksikografinių šaltiniuose, ko gero, būtų logiška apsiriboti tik paliudytomis formomis, nes nežinia, kiek potencijos būti realizuotos turi dar nerealizuotosios. Žinoma, daug kas priklauso ir nuo konkretaus naujažodžio, jo darybos ir leksinės reikšmės, okazinio ar uzu#alaus vartojimo. Tarkim, neštukė – maloninis neoficialiai bendraujant vartojamas neščios moters pavadinimas Duomenyne fiksuotas tik kaip moteriškosios giminės daiktavardis. Tačiau interneto vartoseną rodo esant ir vyriškosios giminės daiktavardį neštukas, pavadi#nantį tariamai neščią ar tiesiog pilvotą vyrą¹³. Beje, Duomenyne fiksuota ir antroji neštukė leksema 'vaikinga patelė (paprastai katė, kalė)', vertinama kaip nenorminė, paaiškinus, kad neščia lietuvių kalboje gali būti tik moteris, t. y. žmogus. Įdomu, kad vienoje seterių veisėjo feisbuko svetainėje okaziškai pavartotas ir šios leksemos vyriškosios giminės atitikmuo neštukas, matyt, turint galvoje tiesiog gyvūną¹⁴. Šiuo atveju nėra visiškai aiš#kus ne tik minėtasis formos ar savarankiško žodžio klausimas. Turint galvoje specifinę leksinę semantiką ir galimai dvejopą darybos reikšmės formuluotę, neštukas galėtų būti traktuojamas arba kaip galūnės vedinys, priklausantis pavadinimų pagal lyties skirtumą kategorijai (neštukas 'vyriškos lyties neštukė': neštukė), arba kaip priesagos vedinys, priklausantis vardažodinės ypatybės turėtojų kategorijai (neštukas, #ė 'kas neščia(s)': neščia, #ias). Pirmoji darybos interpretacija, remiantis

vartosena, galbūt labiau tikėtina, nes rasti kontekstai rodo, kad žodis sukuriamas bent jau semantiškai atsiremiant į įprastesnį „moterišką“ pavadinimą. Juolab kad (antrosios interpretacijos atveju) tikėtinas pamatinis būdvardis visuose „E. kalbos“ ištekluose (DLKŽ, BLKŽ, LKŽ PpK, dvikalbiuose žody# nuose ir kt.) yra pateikiamas tik moteriškosios giminės. Kaip substantivum mobile (nėš- čias, #a) jis pateikiamas tik LKŽe (čia vyriškoji forma yra fiksuota tik perkeltine reikšme, daugiausia senuosiuose bažnytiniuose raštuose) ir LKŽ PpK. Tad rėmimasis praktiškai nevartojama pamatinio žodžio forma yra sunkiau tikėtinas. Matyt, tiksliai nustatyti, kokios rūšies darinys yra šis žodis, neįmanoma, čia norėta tik atkreipti dėmesį, kad galūninės darybos atveju reikėtų kalbėti apie naują žodį, o priesaginės – apie realizuotą antrąją, iki tol buvusią tik potencinę, mobilaus daiktavardžio formą (jei substantiva mobilia laikomi vieno žodžio formomis).

Keletas toliau iš ND pateikiamų pavyzdžių turėtų parodyti aptariamąs problemas įvairiapusiškumą.

- baslikas, -a ‘paslikas (t. y. visu ilgiu bejėgiškai išsitiesęs) baslys’
Ežys užkliuvo už kelmo ir plojosi snukiu į samanas, minkštąja to žodžio prasme. Taip ir pragulėjo lig ryto paslikas kaip baslikas, beprasme to žodžio prasme). (Vytautas V. Landsbergis)
- riestažodis, -ė ‘kas geba gražbyliauti’
Kas sakė, kad lietuviai temoka skūstis ir kalti save prie kryžiaus? Nesąmonė. Paklau- sykite, kaip įkvėptai visokios zvonkės apibūdina savo užpakaliuko riestumą ir krūtų viršukalnes. Tačiau netgi šioms riestažodėms toli iki būsimų vadovėlių herojaus premjero A. Kubiliaus gražbylysių ir dar toliau iki begalinės lietuvių meilės kinui svaigulio. (Ramūnas Gerbutavičius)
- nusispjaudėlis, -ė ‘tas, kuriam į viską nusispjauti’
Mamytė buvo po padu. Ji, linksmuolė ir nusispjaudėlė, sugebėdavo išlaviruoti, neimti į plaučius, kai tėvas dėl ko nors pradėdavo rėkti. (Darius Pocevičius)

Šie žodžiai Duomenyne pateikiami kaip mobilieji, nors tai yra autoriniai, pavieniai, situaciniai, netipiškos darybos naujažodžiai. Bāslikas yra Vytauto V. Landsbergio sukur# tas maišynys, ko gero, kitur, išskyrus jo knygą „Rudnosiuko istorijos: naujieji laikai“ ir nevartojamas, moteriškoji jo forma *baslika nefiksuota. Ramūno Gerbutavičiaus riestažodė ir Dariaus Pocevičiaus nusispjaudėlė – atvirkščiai, fiksuotos tik moteriškosios giminės formos, ir vargu ar galima tikėtis, kad bus realizuoti vyriškieji jų atitikmenys – dėl didelės priklausomybės nuo konkretaus konteksto (riestažodė) ar netipiškos darybos (nusispjaudėlė).

Kalbuonis, klausuonis – vieninteliai Ramūno Gerbutavičiaus daugiskaitos forma pavartoti atvejai – Medicinos mokslų daktarui Knygų mugėje teks skaičiuoti alpstančius žmones. Alpstančius tiek nuo panegirikomis alpstančių kalbuonių, tiek nuo oro trūkumo alpstančių klausuonių (ND). Greičiausiai tai apibendrinta vyriškosios giminės vartosena (Paulauskienė 2007, 72) ¹⁵, taigi moteriškoji lyg ir nėra paliudyta, tačiau Duomenynas ją pateikia kaip fiksuotą.

Vyriškosios giminės daiktavardžiai kitos giminės atitikmens potencialumo atžvilgiu gali būti vertinami keleripai:

1. tik tokią giminės formą daiktavardžiai ir gali turėti, nes žymi vyriškosios lyties realiją, pavyzdžiui: supervyras 'ypatingų galių ir gebėjimų turintis vyras', vyržinys 'vyras, aiškinimais rodantis savo pranašumą prieš moterį', žydrius, žydriukas 'homoseksualus vyras', prezimentas 'prezidentas, kuris vadovaujasi policijos darbo metodais' ¹⁶, proselis 'prosenelio pavadinimas vaikų kalba';
2. potencialiai daiktavardžiai gali turėti ir moteriškosios giminės formą, t. y. būti mobilieji, pavyzdžiui: tapinoidas 1. 'žurnalisto ir rašytojo Andriaus Tapino sekėjas', išsėtinukas 'kas serga išsėtine skleroze', šeimūnas 'šeimūnas, besirūpinantis šeimos reikalais', žuvlesys 'paukštis, mintantis žuvimis', pliušinukas 1. 'iš pliušo pagamintas žaislas', mokytojukas 'mokytojų vaikas' ir kt. ¹⁷; Importar imagen
3. formaliai daiktavardžiai gali turėti moteriškosios giminės formą, bet semantiškai tokio poreikio nėra. Tarkim, kažin ar reikalinga *žvaigždūnė greta žvaigždūnas 'vyras – įžymybė, garsenybė (paprastai iš pramogų pasaulio)', nes visai tą patį (išskyrus lytį) reiškia pamatinis žodis žvaigždė. Nebent tai būtų koks situacinis pavienis atvejis, pavyzdžiui, norint pabrėžti realijos moteriškumą, nes pamatinis žodis yra bendrosios giminės (remiantis DLKŽ ar BLKŽ, kitur – LKŽe – žymima moteriškoji jo giminė), taigi gali būti taikomas tiek vyrams, tiek moterims.

4 pav. Parkūrininkė

(<https://demotivacijos.tv3.lt/sraigė#1658516.html>; žiūrėta 2021 08 30)

Tyrimo laikotarpiu naujažodžio mašinavgis, #ė Duomenyne buvo pateikta 14 vartosenos pavyzdžių, visuose fiksuotos tik vyriškosios giminės formos (įskaitant ir apibendrintą vyriškosios giminės vartojimą), Google paieškos sistema moteriškosios giminės formos vartosenos (žiūrėta 2021 09 05) nerado, nėra jos ir DLKT. Kita vertus, ne taip seniai fut- bolininkė ar santechnikė irgi buvo praktiškai nevartojamos dėl realių retumo. Grįžtant prie priesagos #ininkas, #ė vedinių, matyti, kad omonininkas ‘OMON#o – Sovietų Sąjungoje nuo 1987 m. veikiančio specialiosios paskirties milicijos būrio – darbuotojas’ ir britvininkas jį esant mobilųjį, plg. 2011 m. vartosenos pavyzdžius: [...] kalbainė pasiūlė atsisakyti svetimybės “mocarela” ir vadinti ją “itališkas sūris” (<http://uzkalis.popo.lt/2011/02/04/kodel#kalbainiams#nesiseka#igyti#autoriteto#mazas#pavyzdys/>; žiūrėta 2021 06 12); Girdėjau, kad kažkuri ten kalbainė ir chemikus sugebėjo apstulbinti, intensyviai priesagas lituanizuodama :) (<http://chemiker.private.lt/2011/03/01/verteju#cheminis#isilavinimas/>; žiūrėta 2021 06 12). Rengiant straipsnį nepavyko pakartotinai aptikti, tačiau 2020 m., tik pradėjus rinkti medžiagą tyrimui, Google paieškos sistemą buvo radusi išsėtinukės vartosenos: Turim namie išsėtinukę, jau nevaikšto, kasmet važiuodavom prie jūros į šventąją, šiemet netikėtai pasilpo, per daug varginanti kelionė butų. ‘kas vairuoja galingą sportinį motociklą (britvą)’ Duomenyne pateikiami tik vyriškosios giminės, parkūrininkas, #ė ‘kas užsiima parkūru’ ir driftninkas, #ė ‘šonaslydžio sportininkas’ – kaip mobilieji daiktavardžiai. Veiklos visais šiais atvejais su moteriškumu sunkiai suderinamos, nelengva įsivaizduoti, tarkim, omonininkę (kaip realiją),

nebent šis žodis būtų pavartotas perkeltine prasme. Galingus sportinius motociklus (britvas) vairuojančių moterų yra, vienkartinė driftininkė galima tapti atsitiktinai, pasitaikius progai¹⁸, tad ir britvininkė, driftininkė, nors ir okaziškai pavartotos, bet yra jau fiksuotos formos. Lyg ir sunku būtų tikėtis, kad parkūru užsiimtų moterys – tai ganėtinai ekstremalus sportas (kai be pagalbinių priemonių mieste greitai judama iš vieno taško į kitą šuoliuojant per kliūtis, kopiant sienomis ir pan.), tačiau Google paieškos sistema vis dėlto rado vieną parkūrininkę (žr. 4#ąjį pav.). Taigi, niekada negali žinoti, kokioje situacijoje ir kokiame kontekste potencinis naujadaras gali būti realizuotas.

Apibendrinant šį mobiliųjų daiktavardžių (formų) potencialumo klausimą pasakytina, kad fiksuojant naujus potencinius mobiliuosius daiktavardžius turbūt reikėtų privalomai ieškoti abiejų – vyriškosios ir moteriškosios giminės – formų vartosenos, o vienos kurios neradus, tuo tarpu Duomenyne teikti tik rastąją. Ypač jei naujadaras yra pavienis, autorinis, situacinis. (Žinoma, kalbant apie bendrinius žodynus, problema aktuali tik uzualiai leksikai. Pavieniai, okaziniai dariniai bet kuriuo atveju į tokius žodynus nėra įtraukiami dėl perne# lyg retos vartosenos.) Laikantis požiūrio, kad mobilieji daiktavardžiai yra savarankiški žodžiai, tokia pateikimo logika atrodytų dar labiau pagrįsta.

Baigiamosios pastabos

Kintant socialiniams santykiams, be kita ko – ir požiūriui į neheteroseksualius asmenis, tos pačios lyties asmenų santuokas, garsiau skambant feminizmo idėjoms, niveliuojantis vyriškoms ir moteriškoms profesijoms, veikloms, pomėgiams ir pan., prireikia naujų žo# džių naujoms realijoms pavadinti, naujiems požiūriams atskesti ir įvardinti (tėvė, kareivė, kavalierė; slaugas, sesutis, auklius, mūzas; žmoga).

Pavadinimų pagal lyties skirtumą darybos kategorija, regis, yra linkusi plėstis. Atsiranda (iš pradžių okaziškai) naujų priemonių tokiems pavadinimams pasidaryti (auklius, sesutis), o jau turimomis darantis naujus žodžius naudojamosi aktyviau, plečiasi pastarųjų darybos reikšmė, pavyzdžiui, priesaga #inas, galūnė #ė naudojamos ne tik patinų ar patelių, bet ir atitinkamai vyriškos ar moteriškos lyties asmenų pavadinimams kurti (barakudinas; piratė, subjektė). Taip pat realizuojami potenciniai dariniai, anksčiau žodynuose nefiksuotos ir nevartotos (ar tik sporadiškai pasirodžiusios) mobiliųjų daiktavardžių vyriškosios arba mo# teriškosios giminių formos (ginklanešė, išmintė). Kai kurios jų Duomenyne vartojamos api# brėžiant naujažodžius, taigi laikomos norminėmis, būdingomis bendrinei kalbai (personažė). Pastebėjus naują galimai mobilių daiktavardžių (substantivum mobile) reikėtų nuodu# gniau nei kitais atvejais išstudijuoti jo vartoseną, t. y. tikslingai ieškoti abiejų – vyriškosios ir moteriškosios giminės – formų vartosenos pavyzdžių, o vienos kurios formos neradus, Duomenyne jos kaip potencialios nefiksuoti. Okazinių, pavienių naujadarų atveju – ypač. Tokiu būdu Duomenynas leistų susidaryti tikslesnį vaizdą, koku mastu realizuojami potenciniai dariniai, kokiais atvejais ir kodėl antroji forma nėra

realizuojama, padėtų bendruosius žodynus kuriantiems leksikografams sistemiškiau įtraukti juos į atnaujina# mus leksikografijos šaltinius. Tokia naujažodžių fiksavimo ir pateikimo logika atrodytų juo labiau pagrįsta mobiliuosius daiktavardžius laikant ne vieno žodžio formomis, o savarankiškais daiktavardžiais.

References

- BLKŽ – Liutkevičienė, Danutė, vyr. red. *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga internetu: <https://ekalba.lt/bendrinės#lietuvių#kalbos#zodynas/> [žiūrėta 2021 10 05].
- Conzett, Philipp 2010. The role of grammatical gender in noun#formation: A Diachronic perspective from Norwegian. *Cognitive Perspectives on Word Formation*. Alexander Onysko, Sascha Michel, eds. Göttingen: De Gruyter Mouton. 147–193.
- Corbett, Greville 1991. *Gender* (Cambridge Textbooks in Linguistics). Cambridge: Cambridge University Press.
- DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Prieiga internetu: <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/> [žiūrėta 2021 10 09].
- DLKŽ_{7e} – Keinys, Stasys, vyr. red. 2017. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. 7#as pataisytas ir papildytas leidimas, elektroninis variantas, atnaujinta versija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internetu: <https://ekalba.lt/dabartines#lietuvių#kalbos#zodynas/> [žiūrėta 2021 10 05].
- DLKŽ₈ – Keinys, Stasys, vyr. red. 2020. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. 8#as pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- DLKŽ. – Keinys, Stasys, vyr. red. 2020. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. 8#as pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Džežulskienė, Judita 2001. Asmenų pavadinimai, reiškiami veiksmožodiniais mobiliaisiais daiktavardžiais (substantiva mobilia). *Acta linguistica Lithuanica* 44, 55–69.
- Džežulskienė, Judita 2003. Lietuvių kalbos „substantiva mobilia“ santykis su giminės kategorija. *Prace bałtystyczne: język, literatura, kultura* 1, 11#21.
- Hill, Peter M. 2014. Sex and Gender in Croatian and other Languages. *Croatian Studies Review – Časopis hrvatskih studija* 10, 85–104. Prieiga internetu: <https://www.cceol.com/search/article#detail?id=281272> [žiūrėta 2021 10 01].
- Holvoet, Axel, Loreta Vaičiulytė#Semėnienė 2006. Giminės kategorija. Daiktavardinio junginio tyrimai. Axel Holvoet, Rolandas Mikulskas, red. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. 101–120.
- Judžentis, Artūras 2002. Naujas žvilgsnis į lietuvių kalbos daiktavardžių giminės kategoriją. *Acta linguistica lithuanica* 46, 39–47.
- LKE – Morkūnas, Kazys, sud. Ambrazas, Vytautas, red. 2008. *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- LKG – Ulvydas, Kazys, red. 1965. *Lietuvių kalbos gramatika* 1. Vilnius: Mintis.
- LKŽe – Naktinienė, Gertrūda, vyr. red. 2018. *Lietuvių kalbos žodynas* (1–20, 1941–2002). Elektroninis variantas, atnaujinta versija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internetu: <https://ekalba.lt/lietuvių#kalbos#zodynas/> [žiūrėta 2021 09–10].

- LKŽ PpK – Lietuvių kalbos žodyno Papildymų kartoteka. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internetu: <https://ekalba.lt/lkz#papildymu#kartoteka/> [žiūrėta 2021 08–10].
- Korbut, Joanna 2010. Od arboristy do zorbonauta – nomina agentis i nomina attributiva (personalia) w najnowszej czeszczyźnie. *Bohemistika* 10(3), 187–197.
- Murmulaitytė, Daiva 2016. Naujieji asmenų pavadinimai darybos ir semantiniu aspektu. *Lietuvių kalba* 10, 1–22.
- Paulauskienė, Aldona 1994. Lietuvių kalbos morfologija: Paskaitos lituanistams. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Paulauskienė, Aldona 2007. Lietuvių kalbos morfologijos pagrindai. Kaunas: KTU leidykla „Technologija“.
- Urbutis, Vincas 2009. Žodžių darybos teorija. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Valeckienė, Adelė 1998. Funkcinė lietuvių kalbos gramatika. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Notes

- 1 Plg. tarp čekų k. neologizmų, pavadinančių asmenis, labai dažni skoliniai iš anglų kalbos (Korbut 2010, 187) tačiau reikia turėti galvoje, kad ten tyrinėta gerokai daugiau – dviejų naujosios leksikos žodyną ir nacionalinio čekų k. tekstyno – duomenų
- 2 Pavyzdžiui, alitas ‘chamiškumu pasižymintis tariamasis elitas’, mytukė ‘seksualinio priekabiavimo auka, pa#viešinusi šį faktą viešojoje erdvėje su grotazyme #metoo, taip išreikšdama solidarumą su kitomis nukentėjėlėmis’, mytiūtis, #ė ‘t. p.’, proselis ‘prosenelio pavadinimas vaikų kalba’ ir kt.
- 3 Plg. čekų kalboje nauji veikėjų ir vardažodinės ypatybės turėtojų (asmenų) pavadinimai labai dažnai yra pasiskolinami (ppr. iš anglų kalbos) ir adaptuojami parenkant tipiškas savas priesagas, pvz.: babysitterka (angl. ba-by#sitter), beachvolejbalista (angl. beach volleyball), bestsellerista/bestseleristka (angl. bestseller), celebrita (angl. celebrity), houlmesák (angl. homeless), internetáir/internetista (angl. internet) ir kt., savakilmių naujažodžių daug daromasi mišriuoju priešdėlių#priesagų darybos būdu: antiklausovec, antireformista, ekoaktivista, eurooptimista, pseudopolitik (Korbut 2010, 192)
- 4 Dar plg. Duomenyne nefiksuotą fyfius: Ką manote apie vaikus kurie prie veidrodžio užtrunka ilgiau nei jūs? – Na tokie dažniausiai būna lb savimi pasitikintys. Fyfiiai tokie. Na kad prisiziūri taj +. ;D (<http://nea.lt/dis#kusijos/t2032/p4/ka#manote#apie#vaikus#kurie#prie#veidrodzio#uztrunka#ilgiau#nei#jus>; žiūrėta 2021 07 09). Čia ir toliau vartosenos pavyzdžių kalba netaisyta.
- 5 Plg. Duomenyne nefiksuotą monstrė: Tėvai – priblokšti: Vilniaus vaikų darželio direktorė elgėsi lyg monstrė (<http://www.infolix.lt/Portal/viewphoto.asp?strid=62895&ceilnr=1>; žiūrėta 2021 10 04).
- 6 [https://ekalba.lt/lkz#papildymu#kartoteka/niek%C5%A1as%20\(9\)?paieska=niek%C5%A1as&i=eb23052f#b93f#4700#b33a#22d62b982617](https://ekalba.lt/lkz#papildymu#kartoteka/niek%C5%A1as%20(9)?paieska=niek%C5%A1as&i=eb23052f#b93f#4700#b33a#22d62b982617); žiūrėta 2021 08 24.
- 7 <https://ekalba.lt/naujazodziai/t%C4%97v%C4%97?paieska=t%C4%97v%C4%97&i=1506677b#9d1f#4a0d#8faf#b03e8708fd4f>; žiūrėta 2021 09 08
- 8 Žirafinai mušasi kaklais, kai varžosi dėl patelių dėmesio. (https://www.almalittera.lt/uploads/Products/product_125505/0c006eac879c8d4665f9d9e39bb4b1200d26db7b_Kake_Make_Enciklopedija_Noriu_suzinoti_KO#DEL.pdf; žiūrėta 2021 10 04).

- 9 -<https://ekalba.lt/naujazodziai/auklus?paieska=auklus&i=91da72f3#2841#436d#ba68#fe2f978756ca>; žiūrėta 2021 10 03.
- 10 Plg. davatka irgi gali reikšti brandaus amžiaus netekėjusią moterį, senmergę. (<https://ekalba.lt/paieska/detalioji/?paieska=davatka&p=1&d=50&i=b3833315#657b#4dcd#bb90#263c3d1af43c>; žiūrėta 2021 10 03).
- 11 Bendrosios giminės yra ar gali būti ir kiti priesagos #inas naujadarų pamatiniai žodžiai, plg.: barakudinas(: barakuda ‘plėšri moteris, savanaudiškai siekianti užvaldyti turtingą vyrą; retais atvejais – plėšrus vyras’ ND), žvaigždinas (: žvaigždė ‘žymybė, garsenybė’).
- 12 Teisybės dėlei reikėtų pastebėti, kad gramatikose skiriamos dvi atskiros – veikėjų ir veiksmazodinės ypatybės turėtojų (1) bei vardazodinės ypatybės turėtojų (2) – daiktavardžių darybos kategorijos (DLKG 104–124; LKG 1, 317–367).
- 13 Ar tu nenorėtum būti nėštukas? Klausiu nedrąsiai šalia snaudžiančio vyro. Matau kaip jis lėtai nu-sišypso. Nelabai.; 2) labai malonus geras jausmas kai žinai jog tavyje kažkas auga # juda, baksnoja. mano vyras norėjo pabūti nėštuku# (<https://mamyciuklubas.lt/vaikas/kas#sekunde#manyje#vyksta#stebuklas#1476/>; žiūrėta 2021 10 13); Kas beliko vargšui vyrui? Ogi sudalyvauti „nėštuko“ fotosesijoje pačiam. Su supermeno glau-dėmis. Juolab, kad kūno sudėjimas jam tai leidžia. Pilvoto vyro, tiksliai atkartojančio standartines nėščiųjų foto-sesijų pozas, nuotraukos socialiniuose tinkluose sulaukė didelio populiarumo ir daugybės smagių komentarų.(<https://www.lrytas.lt/pasaulis/marga#planeta/2014/07/30/news/pilvotas#vyras#atkartojo#nesciosios#fotosesi#ja#4606844>; žiūrėta 2020 04 06); Žygimantas sugalvoja įsijausti į nėščiosios moters vaidmenį. Prisitvirtinęs kuprinę su 6 kg sveriančiu arbūzu, tapo „nėštukas“ (žiūrėta 2020 04 06, vėliau rengiant straipsnį šaltinio neberasta).Dar žr. <https://www.efoto.lt/node/311763/174516g>, žiūrėta 2021 10 13.
- 14 -[LT] Laimingas nėštukas šiuo metu stengiamas daug vaikščioti. Smagu stebėti kaip Dūsia lauke atsigauna [EN] happy pregnant lady Cold wether helps to feel better for Dūsia (<https://www.facebook.com/entuzias#tas.kennel/posts/5461366760541833>; žiūrėta 2021 12 01).
- 15 Daiktavardžių vyriškoji giminė yra nežymėtas opozicijos narys (Valeckienė 1998, 242; Paulauskienė 2007, 72).
- 16 Pastarasis maišiny apskritai sukurtas turint galvoje konkretų žmogų, buvusį policininką (žarg. mentą), sie#kiantį tapti prezidentu. Dar plg. kitą maišinį premmentas < premjeras + mentas.
- 17 Tikslingai paieškojus, moteriškosios giminės formų galima rasti. Pvz., kalbainis ‘pašiepiamas kalbininko pavadinimas’ Duomenyne ilgą laiką buvo fiksuotas tik vyriškosios giminės forma, nors iš esmės vartoseną rodė ji esant mobilųjį, plg. 2011 m. vartosenos pavyzdžius: [...] kalbainė pasiūlė atsisakyti svetimybės “mocarėla” ir vadinti ją “itališkas sūris” (<http://uzkainis.popo.lt/2011/02/04/kodel#kalbainiams#nesiseka#igyti#autoriteto#mazas#pavyzdys/>; žiūrėta 2021 06 12); Girdėjau, kad kažkuri ten kalbainė ir chemikus sugėbėjo apstulbinti, intensyviai priesagas lituanizuodama :) (<http://chemiker.private.lt/2011/03/01/verteju#cheminis#isilavinimas/>; žiūrėta 2021 06 12). Rengiant straipsnį nepavyko pakartotinai aptikti, tačiau 2020 m., tik pradėjus rinkti medžiagą tyrimui, Googlepaieškos sistemą buvo radusi išsėtinukės vartosenos: Turim namie išsėtinukę, jau nevaikšto, kasmet važiuodavom prie jūros į šventąją, šiemet netikėtai pasilpo, per daug varginanti kelionė butų.
- 18 Plg. 2016 07 20 straipsnį <https://www.alfa.lt/straipsnis/50055123/drifterio#norbes#automobilyje#atsidurusios#zinomos#moterys#ir#spiege#ir#juokesi/>; žiūrėta 2021 09 09.